

Östbuletinen

Nr. 2, 2017, årgång 21

Specialnummer om ödesåret 1917 i Ryssland

Sällskapet
FÖR STUDIER AV RYSSLAND CENTRAL
& ÖSTEUROPA SAMT CENTRALASIEN

Fotot på omslaget av Everett Historical/Shutterstock visar arbetarmöte i Petrograd 1917.

Innehåll

Inledning <i>Ingmar Oldberg</i>	5
Rysslands historia i skuggan av 1917 <i>Torgny Hinnemo</i>	8
Revolutionens spöke – Ryssland och 1917 <i>Igor Torbakov</i>	14
Ivan Iljin och Andrej Belyj i fejd 1917 <i>Magnus Ljunggren</i>	21
I revolutionens kaos – vittnet John Reed <i>Barbara Lönnqvist</i>	25
Michail Bulgakov och revolutionen <i>Lars Erik Blomqvist</i>	32
Ryska ortodoxa kyrkan och revolutionen <i>Per-Arne Bodin</i>	34

Inledning

Ingmar Oldberg, Östbulletinens redaktör

I år hålls en massa konferenser, ordnas utställningar och ges ut en mängd böcker om revolutionen i Ryssland 1917 i många länder, så också i Sverige. I Ryssland, som har mycket solida traditioner att fira jubileer av alla slag, är jubileet dock ett problem, eftersom den nuvarande regimens främsta mål är att bevara stabiliteten i landet.

Liksom Östbulletinen tidigare sett anledning att uppmärksamma 20-årsminnet av Berlin-murens fall 1989 (nr. 4, 2009) och 200-årsminnet av 1812 i rysk historia (nr. 4, 2012) ägnas detta specialnummer åt revolutionen 1917, som fick ödesdigra konsekvenser för både Ryssland och dess omvärld. Även om detta inte direkt är något att fira, kan numret dock fira 20-årsminnet av att Sällskapet grundades och bulletinen inrättades 1997.

I Sovjetunionen firades ständigt den Stora/Socialistiska/Oktoberrevolutionen, (även kallad den Röda/Oktober, det väpnade / Oktober/upproret osv.) och den 7 november blev en helgdag med stora militärparader på Röda torget.¹ Lenin talade dock om tre revolutioner, med händelserna 1905 som en generalrepetition och Oktober som en följd av Februari 1917. Trotskij såg de tre revolutionerna som delar av en sammanhängande (kommunistisk) 'permanent revolution'.²

Ur västlig, demokratisk synvinkel kan revolutionerna 1905 och i februari 1917 i stället ses som det autokratiska Rysslands första stapplande steg i demokratisk riktning, vilka sedan avbröts av oktoberrevolutionen och följdes av 70 års sovjetdiktatur.

1905 års revolution, som föregicks av industristrejker, bondeprotester, judepogromer och förluster i kriget mot Japan, började med den Blodiga söndagen den 9 januari, då en fredlig demonstration utanför Vinterpalatset krossades. Protesterna fortsatte och spreds över imperiet, bl.a. med uppror i Polen och Riga och ett myteri på pansarkryssaren Potemkin i Odessa, och kulminerade i en generalstrejk i oktober. I S:t Petersburg bildades ett råd (sovjet) av arbetardeputerade, där (dåvarande mensjeviken) Trotskij spelade en ledarroll, och bönder och borgerliga organiserade sig. Detta tvingade till slut tsar Nikolaj II att utfärda Oktobermanifestet, som införde nästan allmän rösträtt och en konsultativ,

¹ Olika bidrag i Kristian Gerner och Ingmar Oldberg (red.) *Problem i modern historia: Sovjet*, Studentlitteratur, Malmö 1977, s. 37-44, 86-97.

² Paul Dukes, *October and the World*, Macmillan, London and Basingstoke 1979, s. 76.

lagstiftande församling, Duman, där olika partier etablerade sig, samt medborgerliga rättigheter som yttrande- och församlingsfrihet. Men snart ebbade protesterna ut i brist på samordning. Tsaren inskränkte Dumans makt och fortsatte suveränt att styra regeringen, medan pogromer och terrorattentat inträffade som förr. Premiärminister Stolypin genomförde dock en liberal jordreform (tills han mördades 1911), som förbättrade böndernas lott, ekonomin utvecklades och kulturlivet blomstrade. Utbrottet av första världskriget ledde på kort sikt till växande patriotisk uppslutning bakom tsaren, men på längre sikt blev kriget en katastrof, som dels ledde till en ekonomisk kris (inflation, strypt utrikeshandel, prisregleringar, matbrist i städerna) med åtföljande socialt missnöje, dels enorma personförluster och stor förödelse i viktiga industriområden i väst, dels undergrävdes tsarens personliga auktoritet.

Februarirevolutionen föregicks av en jättedemonstration i Petrograd till minne av den Blodiga söndagen i januari och inleddes med en kvinnodemonstration för bröd på internationella kvinnodagen den 23 februari. Demonstrationerna växte, arbetarråd upprättades i Petrograd och andra industristäder, bönderna organiserade sig och allt fler soldater gjorde myteri. Tsaren gav order om att slå ner protesterna, men den 27:e gjorde Petrogradgarnisonen gemensam sak med demonstranterna. Peter-Paul-fästningen och andra fängelser stormades. Den 2 mars (15 mars enligt vår tideräkning) abdikerade Nikolaj och därmed avslutades Romanov-dynastins 300-åriga historia, och det enväldiga tsardömet förvandlades till en republik.

Därefter upprättade Duman en provisorisk regering med först övervägande borgerliga partirepresentanter, sedan alltmer socialreformistiska under Kerenskij. Demokratiska reformer som yttrande-, tros- och föreningsfrihet infördes och ståndsprivilegier avskaffades. Allmänna val, inklusive för kvinnor, till en lagstiftande församling utlystes. Men problemen tornade upp sig. Under press från sina västallierade såg sig regeringen tvungen att fortsätta kriget och led nya nederlag. Regionala parlament i bl.a. Ukraina, Baltikum och Kaukasus krävde ökad autonomi. Strejkerna fortsatte och bönderna började beslagta mark. Regeringen lyckades visserligen avvärja först bolsjevikernas, sedan tsargeneralen Kornilovs kuppöversök i juli, men det sistnämnda skedde genom att regeringen delade ut vapen till de ”röda gardena”. Bolsjevikerna fick efterhand majoritet i allt fler sovjeter och inriktade sig på att med våld överta statsmakten, som befann sig i upplösning. Lenin utlovade fred, bröd, jord och nationellt självbestämmande. Den 12 oktober bildades en militär revolutionär kommitté under Trotskij, under vars befäl de röda gardena under natten den 24-25 oktober övertog strategiska byggnader för att till slut storma Vinterpalatset, där regeringen suttit. Bolsjevikpartiets ledare Lenin utropade där ”proletariatets diktatur”, vilket ratificerades av en allrysk sovjetkongress, som blev Sovjetryslands ”demokratiska” fasad. I realiteten innehades den politiska makten av kommunistpartiet, med Politbyrån som ledande organ och en Centralkommitté som

formellt skulle utse denna. Därmed infördes för första gången i världshistorien ett samhällssystem på grundval av en politisk teori utformad av Marx och Engels och modifierat av Lenin.

Proletariatets diktatur innebar koncentration av den politiska makten till ett hierarkiskt parti, statlig kontroll över hela näringslivet, massmobilisering av folket genom propaganda och tvång i stället för press- och mötesfrihet. I december inrättade Lenin en ny säkerhetspolis, Tjekan, som formellt skulle bekämpa kontrarevolution, terrorism och sabotage men i praktiken användes för att krossa all tänkbar opposition. Rättsväsendet ställdes under politisk kontroll. Lenin accepterade motvilligt att det utlovade valet till en lagstiftande församling – det första demokratiska valet i Rysslands historia – hölls den 25 november. Men då bolsjevikerna där fick bara 23 procent av rösterna, medan över 40 procent gick till socialistrevolutionärerna, som främst företrädde böndernas intressen, upplöstes församlingen med våld vid sitt första och enda möte i januari 1918.

Beträffande ekonomin innebar bolsjevikrevolutionen att allt land, naturtillgångar, banker och företag förstatligades, och all privat egendom som bostäder, kontanter, guld, aktier osv. förbjöds. Även utländska företag beslagtogs och utlandsskulden, som vuxit under kriget, förklarades ogiltig, vilket innebar en av världshistoriens största konfiskationer. Införandet av ”krigskommunism” betydde tvångsrekvisition av mat från landsbygden till städerna, vilket ökade missnöjet. Industrin upphörde att fungera och inflationen förbyttes i hyperinflation. De första fem åren efter oktoberrevolutionen skedde sålunda det största enskilda fallet i levnadsstandard i Rysslands historia. Miljontals invånare dog av svält och relaterade sjukdomar. 1921 infördes en ny ekonomisk politik (NEP), som innebar en liberalisering inom jordbruk, handel och småföretag, men 1929 ersattes denna av Stalins planekonomi.

Sovjetregimens första säkerhetsproblem var att dra sig ur kriget med Tyskland och Österrike-Ungern. Huvudstaden flyttades till Moskva och stilleståndsförhandlingar inleddes, vilka resulterade i freden i Brest-Litovsk i mars 1918. Sovjetryssland fick avträda Finland, Polen, de baltiska staterna och Ukraina, vilka proklamerade sig som självständiga men kom under tyskt inflytande. Vidare växte motståndet mot sovjetregimen till ett inbördeskrig med ”vita” tsargeneraler, bondeledare, kosacker och utländska krigsfångar, vilka fick visst stöd av västmakterna som ville behålla en östfront mot axelmakterna. Men i november 1918 kapitulerade de senare och Röda armén kunde återta vissa områden, främst Ukraina, även om läget blev kritiskt under 1919. I Finland och Baltikum stödde Sovjetryssland de röda i respektive inbördeskrig men misslyckades. Den sista fasen var kriget mot Polen, som gjorde anspråk på delar av Ukraina. Genom frammarschen till Warszawa sommaren 1919 utvecklades det till ett revolutionärt klasskampskrig för att befria polska proletärer och med

vapenmakt utifrån skapa ett Sovjetpolen, men det slutade med att man måste acceptera fred (mars 1921) med en kapitalistisk granne.

Det bör dock betonas att bolsjevikrevolutionen genomfördes inte bara för att förvandla Ryssland utan sågs som inledningen till en världsrevolution, där Ryssland bara var imperialismens svagaste länk. Röda armén stred för principen om ”proletär internationalism” och bolsjevikerna stödde bildandet av kommunistpartier i andra länder. I mars 1919 bildades Kommunistiska internationalen (Komintern) under rysk ledning med syfte att sprida revolutionen men också försvara den första sovjetstaten. Hoppet sattes främst till det mer utvecklade Tyskland, som också befann sig i svår kris efter kriget. I april 1919 utropades en sovjetrepublik i Bayern, som dock snart krossades. I Ungern utropades i mars 1919 en sovjetrepublik med proletariatets diktatur i allians med Sovjetryssland av Béla Kun, som fått makten genom en sammanslagning med socialdemokraterna och hoppades få hjälp mot grannländernas territoriella anspråk. Man erövrade Slovakien och upprättade en sovjetrepublik även där, men Sovjetryssland kunde inte ge militär hjälp och snart dukade sovjetrepublikerna under för tjeckoslovakiska respektive rumänska trupper. Kommunistiska kupper i Österrike, andra delar av Tyskland och annorstädes misslyckades.

Den revolutionära vågen i Europa ebbade ut, och Sovjetunionen inriktade sig under 1920-talet under Stalin alltmer på försvar av ”socialism i ett land” och fredlig samexistens i stället för en världsrevolution enligt Trotskijs recept. 1922 ingick Sovjetryssland en union med tre andra sovjetrepubliker, som med tiden totalt blev femton. Bolsjevikrevolutionen fick således förödande konsekvenser för Ryssland, men några grannländer blev självständiga, delvis nya stater. I västliga demokratier bidrog rädslan för kommunism till att sociala reformer genomfördes, men också till att reaktionära, nationalsocialistiska och fascistiska rörelser grep makten, som förföljde kommunisterna. Revolutionen lade grunden för Sovjetunionens framträdande som supermakt under Stalin efter andra världskriget och sådde fröet till kommunistiska regimer i Asien, viktigast i Kina. Den fick alltså världshistoriska följder, mest av ondo, och dess betydelse avklingade först med Sovjetunionens upplösning 1991.³

Ovanstående inledning kan tjäna som en historisk bakgrund till följande bidrag, i vilka författarna utan styrning anlägger sina perspektiv på 1917 och dess eftermäle. **Torgny Hinnemo** analyserar i sitt kapitel nedan Rysslands historia i skuggan av revolutionen 1917 fram till 1991 ur ett generellt internationellt

³ Fritt efter Dukes, a.a. s. 76 ff; Günter Stökl, *Russische Geschichte*, KrönerVerlag, Stuttgart 1983, s. 592 ff, Kristian Gerner, *Ryssland – en europeisk civilisationshistoria*, Historiska media, Lund 2011, s. 202 ff, Martin Kragh, *Rysslands historia från Alexander II till Vladimir Putin*, Dialogos, Stockholm 2014, s. 61 ff; Kristian Gerner, ”Polen i sovjetrysk utrikespolitik” och Ingmar Oldberg ”Ungerska sovjetrepubliken och Komintern i sovjetrysk utrikespolitik” i Christer Jönsson m. fl. *Sovjets utrikespolitik*, Studentlitteratur, Lund 1972, s 165 ff respektive 131 ff.

perspektiv. Han visar att revolutionen innebar ett tvärt regimskifte även om processen börjat flera decennier tidigare. Slutet på epoken började med att Gorbatsjov uppifrån försökte reformera systemet gradvis men misslyckades så att unionen föll sönder i femton suveräna stater.

Igor Torbakov visar i sitt bidrag om revolutionens spöke i dagens Ryssland hur Putins regim försöker kontrollera historieskrivningen i landet och vilka problem som hundraårsminnet av revolutionen betyder för en regim som satsar på stabilitet. Han understryker även att Ryssland ännu inte gjort upp med den kommunistiska epokens alla brott.

Följande bidrag av framstående svenska slavister handlar om hur revolutionen 1917 återspeglats eller inte återspeglats i litteratur och journalistik. **Magnus Ljunggren** skildrar hur filosofen Ivan Iljin, numera en av Putins inspirationskällor, och Andrej Belyj, en av de främsta ryska 1900-författarna, kom i gräl om symbolismen och dess inspirationskällor just när Februari-revolutionen ägde rum.

Barbara Lönnqvist analyserar den amerikanske vänsterjournalisten John Reeds berömda bok ”Tio dagar som skakade världen”, som ger en livfull bild av revolutionsförloppet och osminkade beskrivningar av Lenin och Trotskij. Hon berättar också om Reeds personliga öden och äventyr och jämför i förbifarten med den samtida författaren Jevgenij Zamjatin (som hon översatt).

Lars Erik Blomqvist ger en personlig skildring av den store författaren Michail Bulgakov (som han översatt) och dennes förhållande till revolutionen och sovjetmakten under 1920-talet.

Avslutningsvis granskar kulturhistorikern **Per-Arne Bodin** den ryska ortodoxa kyrkans förhållande till revolutionerna, tsarmakten och bolsjevikerna under åren 1917-18 och belyser bland annat patriarken Tichons viktiga roll.

Rysslands historia i skuggan av 1917

Torgny Hinnemo, journalist

Hade Sovjetunionen en tydlig början och ett slut? Om vi svarar ja eller nej på frågan öppnar det två olika perspektiv. Båda behövs om vi ska kunna förstå såväl historien som det som händer i dag i Ryssland och dess grannstater.

Vi kan betrakta det som hände i Petrograd för precis hundra år sen som en början, det vill säga ett distinkt skifte till ett nytt system. 1917 övertogs den politiska makten i Ryssland av människor som inte tillhört det gamla etablissemanget och som företrädde en ideologi med rötter bland tysk-brittiska filosofer. För att frigöra sig från tidigare föreställningar om samhället bytte de namn på mycket: Ryssland blev *Sovjetunionen*, städer och gator som varit uppkallade efter tsarer och deras närstående och allierade fick i stället namn efter nya politiska förebilder, regeringsmedlemmar kallades för *folkkommissarier* och poliser för *milismän*.

Mot den bakgrunden vårdade sovjetmakten myterna från 1917 med vad som inom sociologin kallas *intrycksstyrning* där bilden av landsfadern Lenin kom att spela en nyckelroll. Genom sin förmåga att formulera en ideologi och att göra taktiska bedömningar under det turbulenta revolutionsåret vann han en auktoritet bland de något yngre bolsjevikerna som ingen annan sovjetledare efter honom. Därför utnyttjade alla Lenins efterträdare hans minne på sätt som passade dem, till en början genom att hans kropp balsamerades och gjordes till föremål för vallfärder. Med undantag av Stalin hänvisade de följande sovjetledarna till något lämpligt Lenincitat hellre än att skriva egna pamfletter.

Överst en originalbild från 1919 när tvåårsdagen av oktoberrevolutionen firades på Röda torget i Moskva. Nederst en retuscherad version av samma bild efter Stalins utrensningar.

Än större närhet skapade den fotografiska bilden. Lenin såg Josef Stalin som en av flera bolsjeviker vilka balanserade varandras starka och svaga sidor och lät sig fotograferas tillsammans med dem i olika konstellationer. Den bilden justerade Stalin när han på 1930- och 1940-talen låtit arkebusera flera höga ledare från kommunistpartiet och samtidigt beordrade att de skulle retuscheras bort från alla fotografier med Lenin.

En scen med rollfigurerna Stalin (t.v.) med ett barn i famnen och Lenin. Bilden hämtad ur Michail Romms film "Lenin 1918" som gjordes 1939.

Det gjordes dessutom flera spelfilmer om Lenin. Gemensamt för alla var att man för hans roll valde skådespelare som efter sminkning såg ut som kopior av honom och att vissa scener in i detalj liknade välkända autentiska fotografier från Lenins mest berömda framträdanden. Mellan dem vävde man in fiktiva historier som framställde Lenin som en sympatisk person i vardagen. I *"En blå sig för myndigheterna i en hydda på landet anteckningsbok"* fick han ett grälände par att bli sams igen medan han gömde sommaren 1917.

Ett problem med att försöka se Sovjetepoken som en isolerad period i Rysslands historia är att slutet inte blev lika tvärt som inledningen. I oktober 1917 kapitulade den provisoriska regeringen för bolsjevikerna. I början av 1990-talet avsattes däremot inte den siste kommunistledaren Michail Gorbatsjov av en ny våg av revolutionärer med en radikalt annorlunda ideologi. I stället började allt med att han själv (tillsammans med många chefer inom företag och förvaltning ur hans generation) gjorde rent hus med myterna och försökte komma till rätta med ineffektiviteten inom ekonomin. När Gorbatsjov misslyckades med att få hela partiet med sig förlorade det sin dominerande position.

*Ur filmen "En blå anteckningsbok" (1963). T.v. Vitalij Tjurkin som 11-åring.
När Tjurkin nyligen hastigt gick bort var han Rysslands FN-ambassadör.*

I dess ställe fick unionens delstater den makt som bolsjevikerna redan från början gett dem på pappret men dittills undertryckt genom partiapparaten. De 15 delstatsledningarna kunde till slut inte enas om något annat än att gå skilda vägar även om de flesta var angelägna om att inte riva alla broar. Därför ersattes den gamla Sovjetunionen vid ingången av 1992 med 15 suveräna stater där många av Sovjetepokens politiker, företagsledare och höga tjänstemän fortsatte att arbeta i nyckelpositioner. Det förändringsarbete som de nya staterna inledde, var och en på sitt håll, har haft varierande mål och resultat. I många fall har de bevarat en nomenklatura som byggt sig en plattform i det nya samhället genom korruption. Ofta har de styrande också behållit ett starkt grepp om rättssystemet. Därför blir upplösningen av Sovjetunionen mera begriplig om man inte ser den som ett hastigt systemskifte utan en omställningsprocess som sträcker sig över flera årtionden.

Trots att den förväntade "transitionen" från Sovjetunionens planekonomi och auktoritära system alltså inte avlägsnat hela det sovjetiska arvet kan man inte bortse från att Ryssland och övriga tidigare sovjetrepubliker också bär på arv som daterar sig till tiden före 1917. Att det tidigare ryska kolonialväldet föll sönder i just de nuvarande 15 beståndsdelarna beror exempelvis i hög grad på de muslimska folkens styrkedemonstration 1917 då de höll en egen kongress vid sida av sovjeternas. De 800 delegater som samlades i maj och representerade elva procent av Rysslands befolkning krävde att imperiet skulle ombildas till en förbundsstat och att mindre folk utan egen stat skulle få kulturell autonomi. Det var ungefär efter samma mall som Sovjetunionen delades in när den etablerades 1922. Många bolsjeviker ogillade konstruktionen en men Lenin drev igenom den, viss om att han inte skulle lyckas hålla samman imperiet på annat sätt. Så

genom sitt samfälliga agerande under slutet av kejsardömet lyckades många icke-ryska folk bädda för ett oberoende på sikt.

Det är på många sätt anmärkningsvärt att delrepublikerna trots kommunistpartiets överhöghet lyckades konsolidera sig under sovjetepoken. Stalin deporterade ju under 1930- och 1940-talen miljoner människor tillhörande samma etniska grupper som redan decimerats radikalt i samband med Tsarrysslands annekteringar på Krim, i Kaukasien och Centralasien.

Precis som förlusten av kolonier ledde till interna politiska konflikter i väst-europeiska stormakter (segrarna i spanska inbördeskriget 1936–1939 använde sig av trupper som togs hem från de sista besittningarna i Afrika; i Frankrike försökte en grupp officerare 1962 mörda sin president de Gaulle för att förhindra att Algeriet blev självständigt) ledde de forna ryska koloniernas självständighet 1992 till motreaktioner i vissa kretsar i Ryssland. I augusti 1991 gjorde en junta med bland andra försvarsministern och chefen för säkerhetstjänsten KGB ett kuppöversök mot president Gorbatsjov för att förhindra unionsupplösningen. I dag försöker Ryssland fortfarande att binda tidigare delar av imperiet till sig genom en kombination av ekonomiska och militära påtryckningar.

Därför framstår märkesåret 1917 inte bara som en delare mellan två epoker. Det kan i lika hög grad ses som kulmen på en process som började flera årtionden tidigare och slutade först med Stalins död 1953. Uttrycken för armod och missnöje blev allt vanligare och desperata i olika delar av Ryssland under slutet av 1800- och början av 1900-talet. Bolsjevikerna hade sina rötter i det socialdemokratiska parti som grundades 1898 men Lenins radikaliserings hade börjat redan tio år tidigare under hans universitetsstudier. Stalin, som dominerade i Sovjetunionens politik under första halvan av dess existens, hade 1917 redan uppnått mogen ålder (han fyllde då 39 år i oktober) och under hela tiden därefter fruktade han det förflutna. Under 1930- och 1940-talen arkebuserades flera hundra tusen människor inklusive framträdande bolsjevik. Det motiverades av Stalin med bland annat att de skulle ha konspirerat med gammaldags kapitalister för att underminera den kommunistiska staten.

De politiska krafter som tävlade med varandra i Ryssland efter tsarens abdikation i mars 1917 var besläktade med dem som fanns i övriga Europa. Hos oss konkurrerar deras arvtagare ännu i dag om väljarnas gunst. Därför har många hos oss fortfarande ett känslomässigt förhållande till revolutionen. Men Ryssland delas i dag enligt andra politiska skiljelinjer. Sovjetperioden var inte en parentes utan en integrerad del av den ryska historien som inte kan vevas tillbaka.

Ryssland blir mera begripligt om vi betraktar utvecklingen över en längre tid än bara sovjetperioden eftersom vi då känner igen beteenden också från andra

europiska stormakter. Ryssland upplever sitt postkoloniala trauma senare än de andra. Men det interna styrelseskicket är fortfarande också delvis en produkt av det gamla imperiet. Det vidsträckta Ryssland var toppstyrt under tsaren liksom under sovjetepoken och väntar ännu på en decentralisering av många funktioner som skulle befrämja effektivitet och ekonomisk tillväxt. Framförallt har oförmågan att upprätta en harmonisk relation till regioner som Tjetjenien och Dagestan i Kaukasien drivit fram en autoritär centralmakt.

Denna text publicerades ursprungligen på författarens blogg "Mellan Minsk och Samarkand" (<http://www.minsk-samarkand.se/> den 12 mars 2017).

Revolutionens spöke – Ryssland och 1917

Fil. dr. Igor Torbakov, associerad seniorforskare vid Utrikespolitiska institutet och seniorforskare vid Centrum för Rysslandsstudier vid Uppsala universitet

Historikernas och politikernas kamp om minnet

Hundraårsminnet av de revolutionära händelserna i Ryssland 1917 ställer Kreml inför ett svårt dilemma. Vladimir Putins regim kan helt enkelt inte ignorera en av nyckelpunkterna i rysk historia, och ändå verkar den kämpa med att passa in historien om 1917 års politiska omvälvning i sin egen politiska berättelse, som betonar stabilitet.

Det sägs att revolutioner startas av politiker, men att det är historiker som avslutar dem. Revolutioner kläds ofta i myter och det överlämnas till historikerna att skala bort fabuleringarna för att exponera fakta som kan störa inrotade föreställningar. Så var det med Franska revolutionen: Francois Furet, en framstående fransk 1900-talshistoriker, utmanade de revolutionära myterna i en serie mycket betydelsefulla böcker och blev berömd för sin proklamation att ”den Franska revolutionen är över”. Detta gäller också den Amerikanska revolutionen. Förståelsen av det amerikanska upproret mot kung Georg III har genomgått en väldig förändring under de senaste 50 åren tack vare historiker som Bernard Bailyn, som med en berömd formulering betecknade revolutionen som inte bara ett krig för självstyre utan också som en kamp om vem som skulle bestämma.

I dagens Ryssland är emellertid inte historikerna i ledningen när det gäller att tolka det förflutna. Det är Rysslands politiska elit och säkerhetstjänst som bestämmer hur en ”korrekt” tolkning av historien ska utformas.

Enligt ryska medierapporter anser Putins Kreml att frågan om hur hundraårsminnet av 1917 ska ihågkommas är en fråga om nationell säkerhet. I slutet av förra året meddelade media att experter i Rysslands Säkerhetsråds vetenskapliga kommitté diskuterade hundraårsminnet och beslutade att regeringen borde vidta åtgärder för att kontrollera berättelserna på grund av en övertygelse att yttre krafter var inriktade på att avsiktligt förvränga den revolutionära eran liksom andra viktiga perioder i rysk historia.

Vid sidan om de ryska revolutionerna 1917 identifierade Säkerhetsrådets experter flera andra viktiga historiska tema som sårbara för förfälskning och i behov av skydd. Dessa var det ryska imperiets och Sovjetunionens nationalitetspolitik, Sovjetunionens roll i segern över Nazityskland, Molotov-Ribbentrop-

pakten och de sovjetiska reaktionerna på de politiska kriserna i DDR, Ungern, Tjeckoslovakien och andra före detta östblocksländer.

Det är ytterst talande att den ryska generalstaben gjorde den avgörande presentationen vid Säkerhetsrådets session om de säkerhetspolitiska följderna av att historien manipuleras. På det första mötet med jubileumskommittén för att förbereda hundraårsminnet av den stora ryska revolutionen föreslog Vitalij Tretiakov, en konservativ politisk kommentator, rakt ut att Rysslands nationella intressen bäst skulle tjänas om historikerna fördes åt sidan under processen att värdera de socio-ekonomiska följderna av 1917. ”För det första är historikerna idag som alltid ideologiskt belastade/.../för det andra så är de inga politiska tänkare”.

Vad än yrkeshistoriker har för brister så är ryska myndigheter särskilt kluvna när det gäller hundraårsminnet av bolsjevikkippen i november 1917 (oktober enligt den äldre ryska tideräkningen) Inför 90-årsminnet av den händelsen stannade Kreml för en skenbart ”enkel” lösning: 2004 bytte man den gamla revolutionära helgdagen den 7 november mot en nyuppfunnen nationalistisk helgdag den 4 november, den nationella enhetens dag, som hyllade fördrivningen av polska ockupationstrupper från Moskva år 1612.

Lustigt nog sammanföll detta beslut i tiden med publiceringen av en bok med titeln *Sociosophy of Revolution* av Igor P. Smirnov, en rysk litteraturforskare i Berlin. Smirnov lade fram en högst oortodox tolkning av den falske Dmitrijs styre och den stora oredan genom att hävda att detta var Rysslands första revolution. Det är inte sannolikt att Smirnovs studie hade någon inverkan på Kremls minnespolitik, men segern över polackerna och upprättandet av en autokrati i form av Romanov-dynastins 300-åriga styre verkade tydligen vara en bra sak att fira.

Emellertid visade sig idén med en ny helgdag vara högst impopulär. Oroat över ”färgrevolutionerna” i Georgien och Ukraina ändrade Kreml inriktning för att försöka få allmänheten att ogilla subversiv revolutionär ideologi. Den 27 februari 2017 publicerade nämligen regeringsorganet *Rossijskaja gazeta* Alexander Solzjenitsyns ”Reflektioner om Februarirevolutionen”. För Solzjenitsyn, som var en konservativ monarkist, var februari 1917 inget annat än ett förödande förspel till katastrofen i oktober. Hans essä, som ursprungligen skrevs i början av 1980-talet, fördömde otvetydigt hela den revolutionära perioden och sörjde över att ”det historiska Rysslands” stabilitet, suveränitet och statsmakt gick förlorade.

Tio år senare tycks politiska omvälvningar som Ukrainas Euromaidan visa att revolutionens spöke inte kan negligeras. Samtidigt har de ryska ledarna inget klart budskap att förmedla. Ett tecken på denna förvirring är en aktuell artikel av Sergej Mironov, en anhängare till Putin i Statsduman. Mironovs essä, som hade

titeln ”Februari – ett förebud om Oktober”, synes visa Kremls växande ”filosofiska fattigdom”. Den är en osammanhängande samling av motstridiga teser. Mironov erkänner Februarirevolutionens positiva vinningar, till exempel att en republikansk regeringsform etablerades och att politiska rättigheter instiftades. Men han beklagar också att tsardömet föll genom att hävda att Februarirevolutionen eroderade traditionella ryska värden. ”Makten förlorade sin helighet”, klagar han också. Han tillfogar med hänvisning till kaoset som åtföljde den sovjetiska kollapsen, att ”samma förödande effekt av en andlig och ideologisk kris observerade vi på 1990-talet.”

Den viktigaste lärdomen som Mironov drar i sin analys av 1917 är att Ryssland behöver en stark man vid statsrodret.

”Ryssland är inte ett land som kan ha råd att ha en svag statsmakt med en kraftlös ledare som Nikolaj II”/.../ Det är en stor vinst för oss alla att landet i dessa svåra tider styrs av en så stark personlighet som Ryska federationens president Vladimir Putin.”

Mironovs slutsats missar att ta hänsyn till ett viktigt faktum: så som 1917 (och 1991) visade kan autokratiska regimer vara starka utåt men bräckliga inåt, och kan därför kollapsa förvånande snabbt. Autokrati tycks inte ge tillräckligt mycket bindemedel för att hålla samhällsbygget samman under tider av ekonomisk och politisk stress. ”Rus’ tynade bort inom två dagar. Högst inom tre” kommenterade med förvåning den ryske författaren Vasilij Rozanov 1917.

Divergensen mellan bilden av det ryska imperiets storhet och dess snöpligt snabba sönderfall borde väcka obekväma frågor för de som stöder den nya formen av autokrati i Ryssland. 1900-talets historia visar att autokratier och autoritära regimer kan vara bräckligare och mer benägna för plötsliga avbrott än andra system som tillåter bredare folkligt deltagande.

Putins tvetydigheter om 1917

Rysslands nuvarande ledare Vladimir Putin skulle inget hellre vilja än att ses som arvtagare till den makt och ära som Romanov-dynastin hade under sina sötebrödsdagar men som krossades 1917. Ändå är det system som Putin presiderar över till sin färg och form snarare en utväxt av sovjetkommunism än en länk till Rysslands tsartida tradition.

Denna dikotomi är det främsta skälet till varför Kremls ideologer har en obekväm situation nuförtiden: Med historikern Mark Edeles ord kan dagens Kreml varken helt omfamna eller helt förkasta de tumultartade händelserna under 1917.

Putin har uppenbarligen ett hat-kärleksförhållande till bolsjevismen. Å ena sidan har han förklarat att han inte är någon varm anhängare av Lenin och hans följe. Han har beskrivit bolsjevikerna som förrädare, som saboterade Rysslands krigsansträngningar under första världskriget – något som slutligen ledde till att Ryssland ”förlorade på den förlorande sidan”. Han har likaleder öst hån över

bolsjevikernas interna och ekonomiska politik och karakteriserat Lenins nationalitetspolitik som en tidsbomb som exploderade 1991 och därmed medförde Sovjetunionens sammanbrott.

Samtidigt har Putin markerat att han ”tyckte och tycker fortfarande mycket om kommunistiska och socialistiska idéer”. Dessutom är Putin stolt över sitt medlemskap i kommunistpartiet liksom sina tjugo år i KGB – en institution som han en gång med stolthet sade var Tjekans efterträdare och allmänt var känd som ”partiets beväpnade enhet”. Putins motsatta åsikter är inte bara ett resultat av kognitiv dissonans. Kremls tvehågsenhet angående revolutionerna 1917 härstammar från en ambivalens om Rysslands post-sovjetiska identitet.

I fråga om kulturell identifikation längtar Putins Ryssland efter att återknyta till Romanov-dynastins förlorade värld. Den ryska ortodoxa kyrkan har kanoniserat Nikolaj II och Putin instiftar klang-och-jubelritualer⁴ som tydligt strävar efter att framkalla en känsla av tsartidens storhet. Men det går inte att undkomma faktum att i rent legala termer så är dagens Ryska federation en direkt efterföljare till sovjetregimen. Sanningen är att bolsjevikernas dekret från 22 november 1917 som avskaffade alla det ryska imperiets lagar behåller sin giltighet. Det dekretet suddade ut sekler av traditioner från Rysslands legala minne.

Sättet på vilket det post-sovjetiska Ryssland hanterade äganderätsfrågan understryker styrkan hos det sovjetiska arvet. Rysslands ekonomiska relationer idag vilar på beslutet som togs efter den sovjetiska kollapsen 1991 att erkänna lagligheten i det sovjetiska egendomstänkandet, dvs. att land, strukturer och företag hörde till staten, inte individer. Det var då lätt att privatisera all sådan ”statlig” egendom, som om den tidigare aldrig hade tillhört någon. Den privatisering som ägde rum på 1990-talet bortsåg alltså från rättigheterna hos tsartidens ägare, som hade fått sin egendom godtyckligt beslagtagen av bolsjevikerna.

Beslutet att inte erbjuda upprättelse för bolsjevikernas ”nationalisering” av privat egendom fortsätter att ha negativa förgreningar idag genom att det stimulerar en atmosfär av laglöshet och osäkerhet när det gäller äganderättigheter. En dynamisk ekonomi kan inte byggas, om inte sådana rättigheter är säkra och enhetligt tillämpade.

Trots att Putins administration då och då kritiserar tidigare totalitära vanor, väntar den kommunistiska eran i Rysslands historia ännu på att få en omfattande moralisk och historisk utvärdering. Den kommunistiska periodens många brott har aldrig förkastats och fördömts, och som resultat har inga försoningsakter genomförts. Man skulle till och med kunna hävda att processen med den ryska nationens moraliska pånyttfödelse ännu inte har påbörjats.

Ett sådant synsätt hade Aleksandr Jakovlev, en av de ledande arkitekterna bakom perestrojkan, den reformvåg i slutet av 1980-talet, som syftade till att

⁴ <https://youtube.com/watch?y=TNiWnSOsAnE>

göra sovjetkommunismen mer effektiv men som till slut sådde fröna till systemets undergång. Kort före sin död 2005 intervjuades Jakovlev av Jonathan Brent, som då var redaktionschef för Yale University Press och grundare av serien ”Annals of Communism”.

I sin bok *Inside the Stalin Archives*⁵ från 2008 skrev Brent att

”Jakovlev i sina samtal alltid återvände till faktum att Ryssland aldrig blev riktigt avsovjetiserat. Det blev ingen Nürnberg-rättegång, ingen allmän upp-
görelse, ingen offentlig försoning mellan offer och förövare, inget åter-
ställande av egendom eller rättmätig kompensation till de många miljoner,
vars liv blev permanent skadade eller förstörda av /Lenins och/ Stalins ’utopi’.
I stället drev landet mot likgiltighet och glömska utan att ens veta om det ville
ha frihet eller inte – utan att komma ihåg frihet överhuvudtaget.”

Det ryska ledarskapets tvetydiga hållning till revolutionerna 1917 är också en biprodukt av dess oförmåga att formulera en inspirerande vision för framtiden. Vad är det nutida Rysslands sociala ideal? Varthän strävar det? Några delar av den ryska politiska eliten framställer sig som anhängare av konservativa ideal. Men konservatism förutsätter respekt för institutioner. Andra säger att de stödjer ett system som leds av den kloke och starke ”nationella ledaren”. Men en ideologi byggd på en karismatisk ledare behöver en stor vision.

I sista hand byggs de ryska anspråken på stormaktsstatus och Kremls betoning av centralmakt och bevarande av stabiliteten på hemmaplan på en eklektisk historisk grund, som utvecklats ur ett mischmasch från sovjetisk och tsartida historia.

*Artikeln har tidigare publicerats på EurasiaNet.org, den 1 och 8 mars 2017.⁶
Översättning av Ingmar Oldberg.*

⁵ <http://www.nytimes.com/2009/01/25/books/review/Walker-t.html>

⁶ <http://eurasianet.org/print/82646> respektive. /82726.

Ivan Iljin och Andrej Belyj i fejd 1917

Magnus Ljunggren, professor emeritus i rysk litteratur

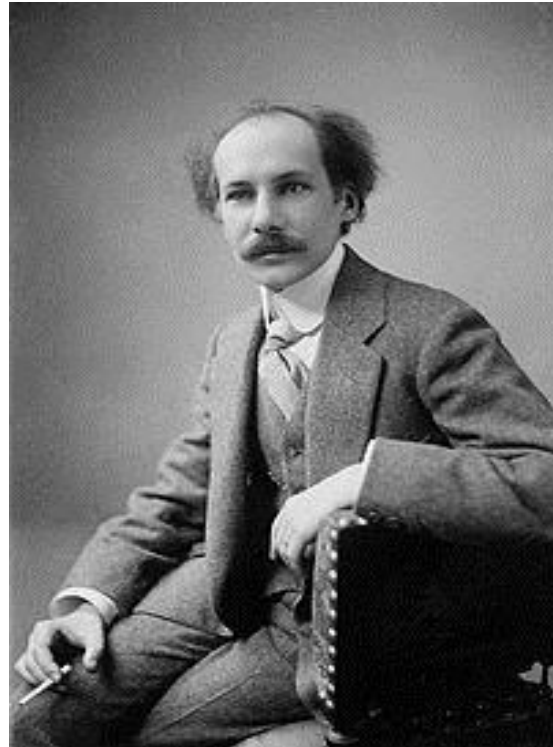
Det kan verka som om emigranten Ivan Iljins hårt skruvade patriotiska skrifter idag utgör ett av fundamenten för Kremls politik. Putin refererar gärna till honom. Vid årsskiftet 2014-15 skickade han ut en Iljinvolym till regionernas guvernörer, med den införstådda maningen: ”Läs och lär!”

Iljin hade ett dramatiskt förflutet. Han var en av de drygt 200 intellektuella som fördrevs från Sovjetunionen 1922 på två båtar och ett tåg. I sin kämpande anti-bolsjevism kom han efterhand alltmer att närma sig nazismen för att till slut – 1933 – ta anställning hos Joseph Goebbels. Fem år senare jagades han ut ur Nazityskland eftersom han inte var överens med Hitlers Rysslandspolitik.

Just år 1917 låg Iljin i våldsam fejd med den ryska symbolismen. Denna litterära skola hade i 1900-talets början i allt högre grad kommit att gestalta hela nationens drama och vända. Det är bakgrunden till att symbolismens ledargestalt Andrej Belyj och en av Rysslands främsta yngre filosofer, Ivan Iljin, mitt i den revolutionära turbulensen vårvintern 1917 kom ihop sig om två symbolistiska förebilder och ledstjärnor: Goethe och Rudolf Steiner.

Ivan Iljin

Andrej Belyj 1912

https://www.google.se/imgres?imgurl=https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/02/respektive https://sv.wikipedia.org/wiki/Andrej_Belyj

Den ortodoxe nationalisten Iljin (en gång revolutionär) menade att det var symbolisterna som hade skickat Ryssland ut i den politiska avgrunden med sin amoralism, med sitt nietzscheanska ifrågasättande i dikt och prosa av alla hävdvunna sanningar, med sin långt drivna politiska radikalism. När tsarismen kom i gungning gick han till rasande attack mot Belyj.

Bakgrunden var den här. Filosofen och musikologen Emilij Medtner – en nyckelgestalt inom symbolismen – hade kring 1910 byggt upp sitt förlagshus Musagetes kring Belyj. Kort därefter hade Belyj svikit och anslutit sig till Steiners ockulta kommun i Tyskland. Medtner, med ett förlag i sönderfall, tog sig 1914 till att ifrågasätta hela Steiners Goethetolkning – som var central i dennes världssyn – i volymen ”Tankar om Goethe”. Det var ett sista desperat försök att återföra Belyj till den rätta vägen och rädda Musagetes.

Belyj lät sig dock inte talas till rätta. Han reagerade i stället häftigt på Medtners skrift. Vid årsskiftet 1916-17 gav han på ett antroposofiskt Moskva-förlag ut sitt upphetsade försvarstal: ”Rudolf Steiner och Goethe i samtidens världsåskådning”. Där hette det att Medtner hade missförstått allt. Den ”andevetenskaplige” läraren hade, menade Belyj, visat på hur Goethe kunde frigöra en mystisk helhetsupplevelse av världen. Medtner hade visat sig blind för antroposofins revolutionerande innebörd – dess betydelse för Ryssland och dess sammanhang med Goethe.

De belyjska anklagelserna träffade Medtner hårt. Han hade levt för Goethe, han hade tagit det till sin uppgift att injicera tysk kultur i den ryska symbolismen. Han hade satsat allt på att förankra symbolismen – som var så mycket mer än en litterär strömning – i en tysk tankevärld. Nu fick han höra att han var en okunnig dilettant.

Medtner hade vid krigets utbrott tvingats inleda en psykoanalytisk kur hos Carl Gustav Jung i Zürich för att komma över Belyjs avfall. Iljin – på plats i Moskva – kände med den angripne och bestämde sig för ett frontalangrepp på Belyj. I februari 1917 formulerade han ett öppet brev till denne. Han ansåg att Belyj hade utsatt hans redan skadskjutne vän för spe och hån – just i ett skede då Medtner borta i Zürich, mitt i krigssituationen, var oförmögen att försvara sig.

Iljins upprördhet i brevet av den 19 februari 1917 (avsänt den 22 februari) visar att han tog symbolismen på samma allvar som Belyj själv – som en nationell angelägenhet. Brevet sändes till Belyj och till en rad involverade personer. De symbolistiska diktarna hotade, lät Iljin förstå, hela nationen i ett historiskt ödesögonblick. De hade i sin konst förgripit sig på det okränkbara.

Iljin var nog inte helt rättvis. Hade han tagit sig tid att läsa Belyjs roman ”Petersburg”, 1916 för första gången utgiven mellan pärmar, hade han där

kunnat finna ett paradoxalt gehör för sina tankar, i Belyjs skoningslösa uppgörelse med sin egen författargeneration i rollen av destruktiva terrorister.

Det gällde nu för Iljin att helhjärtat stå upp för vännen, mot ett grumligt antastande – i Rudolf Steiners namn – av de goetheanska principer av tankemässig klarhet och ödmjukhet inför livsgåtan som varit vägledande för Medtner. Ingenting mindre än Rysslands framtid tycktes honom stå på spel.

Iljin vittnade i det invektivfyllda brevet om sina känslor av ”djup skam och tungt äckel” inför Belyjs ”lågsinnade” pamflett. Belyjs utfall mot Medtner var det skamliga resultatet av hela hans konstnärliga gärning – ett ockult mischmasch, ett vittnesbörd om symbolismens fulla röta.

Belyj befann sig – som vanligt nära stormcentrum – i Petrograd när brevet anlände till hans Moskvaadress. Kulturvetare och filosofer i den symbolistiska omkretsen – Nikolaj Berdjajev, Michail Gersjenzon, Sergej Bulgakov, Lev Sjestov – vädjade till honom att inte förivra sig. Hemkommen till Moskva följde han deras råd. Han öppnade inte ens Iljins brev (som aldrig publicerades).

Några dagar senare utbröt spontana bröddemonstrationer i Petrograd som mynnade i en generalstrejk i huvudstaden den 10 mars. Samma dag erhöll Iljin i Moskva ett ”öppet” svar från ännu en filosof ur symbolistmiljön, furst Jevgenij Trubetskoj. Denne sökte framställa det som att Belyj hade blivit misstolkad.

Iljin började nu omedelbart arbeta på en replik till Trubetskoj. Den blev slutgiltigt daterad ”mars” Han måste ha skrivit på den just vid tiden för tsarens abdikation och ”provisoriska regeringens” bildande den 15 mars – den 2 mars enligt den julianska kalender som ännu gällde. Här fullföljde han sin attack. Det framgick än tydligare att hela symbolismen var dess måltavla.

I det historiska ögonblick då Ryssland befriade sig från 300 års tsarism, när revolutionen med dess oerhörda politiska konsekvenser var ett faktum, hade Iljin således bara Belyjs och symbolisternas ”nationella svek” för ögonen. Visst är det märkligt.

Eftersom hans närmaste ville skydda honom nåddes Medtner i Schweiz av Belyjs stridsskrift först i början av hösten 1917. Den chockade honom svårt och tvingade honom till ett par veckors intensivterapi hos Jung, vilket åtminstone förde det goda med sig att Medtner (efter de tidigare under året formellt avslutade analysessionerna) blev Jungs nära vän, kanske hans enda. Han följde Jung på alpvandringar och segelturer i Zürichsjön, under ett ständigt och levande tankeutbyte kring Goethe, Ryssland, Steiner, Belyj. Han sökte senare på Jungs inrådan besvara Belyj i några föreläsningar hos jungianernas ”Psykologiska klubb” som också gavs ut i bokform.

Snart, efter oktoberkuppen på hösten, skulle Iljin utnämna symbolisterna till ”andens bolsjeviker”. Han ville se ett direkt samband mellan deras förberedande ”kulturförstörelse” och bolsjevismens slutförda. Det faktum att Blok och Belyj

snart svarade på oktoberomvälvningen med var sitt stort poem som tolkade den i storslaget mystiska termer – ”De tolv” respektive ”Kristus är uppstånden” – stärkte honom ytterligare i hans övertygelse. Just ”De tolv” blev ju nu på ett självklart sätt till revolutionens egen dikt. (Se utdrag nedan. *Red.*)

I det tidiga 1900-talets ryska intellektuella miljöer blandades liv och konst och filosofi. Det är mot den bakgrunden vi måste förstå hur Iljin kunde vara så upptagen av en till synes privat vendetta i Rysslands svåra stund. I våra ögon kan det naturligtvis se rent gogolskt ut: stort och smått bytte plats. Men här fanns en konsekvens – mitt i de omkastade proportionerna. Allt ansågs höra samman. Den ryska litteraturen hade faktiskt i hög grad bidragit till revolutionen. Det personliga uppfattades – på ett för oss kanske främmande sätt – som alldeles oskiljaktigt från det politiska och idégrundade.

Det ligger något symboliskt i att några ledande mensjeviker i Zürich hösten 1916 ägnade sig åt att under Medtners ledning överföra Jungs verk till ryska. När de återvände hem i maj 1917 – via Stockholm – fanns dessa översättningar med i bagaget, tillsammans med politiska kampskrifter. Medtner framhärdade på 1920-talet i sin uppfattning att just Jung var skickad att ge Ryssland stärkande självkänedom.

De tolv (1918)

Aleksandr Blok (kort utdrag)⁷

Se upp! Håll revolutionens takt!

Vår fiende är på sin vakt!

Kamrat, ta din bössa och panga på!

Vi pepprar så Heliga Ryssland förgås –

det gubbstruttssaliga,

det bondtjyvsveliga,

det tungt-i-arseliga!

Och tvi för ikoner!!

⁷ Översättning av Hans Björkegren ur Hans Björkegren och Lars Erik Blomqvist (red.), *Rysk dikt från Derzjavin till Brodsky*, Bonniers 1989, s. 179.

I revolutionens kaos – vittnet John Reed

Barbara Lönnqvist, professor emerita

När författaren Jevgenij Zamjatin 1917 i engelska tidningar läser ”Abdication of Tsar” och ”Revolution in Russia” inser han att han inte kan stanna en dag längre i Newcastle, där han som skeppsbyggnadsingenjör befinner sig för att överse byggandet av isbrytare för den ryska staten. Efter en äventyrlig båtferd – ”vi gick med släckta lyktor för att inte upptäckas av tyska ubåtar” – lyckas Zamjatin komma till Bergen i Norge och tar sig därifrån till Petrograd dit han anländer i september. Han inser snabbt att han kommit försent. Revolutionen – den stora omvälvningen – har redan ägt rum i mars (”februarirevolutionen”)⁸. Det som nu sker är efterbörden, ett kaos där olika aktörer försöker få makt över situationen. Och allt sker i skuggan av det förödande kriget som redan pågått i tre år.

Kriget är också orsaken till att den amerikanske journalisten John Reed anländer till Petrograd samma september 1917. Reed är besviken på att USA gått med i kriget i april, och ännu mer besviken är han på den nationella yra som uppstått i landet. Reed betraktar kriget som en följd av staternas ekonomiska rivalitet, ett handelskrig, och han har framfört åsikten redan i september 1914 i den socialistiskt färgade tidningen *The Masses* – ”The Traders’ War”. Då någon arbetarsolidaritet inte uppstått i de krigförande länderna utan nationalismen tagit överhanden, och då även USA gått med i kriget, föreställer sig Reed att hoppet om fred står att söka i det revolutionära Ryssland. Reed är ingen nybörjare när det gäller att skildra uppror. I fyra månader har han varit hos Mexicos revolutionärer 1913 och hans rapporter publicerades året efter i boken *Insurgent Mexico*.

⁸ År 1917 följde man i Ryssland den julianska kalendern som var 13 dagar efter den i Västeuropa sedan 1582 utbredda gregorianska. I Sverige lämnade man den julianska 1753. Så kommer de två revolutionerna att benämnas efter den julianska kalendern, februarirevolutionen och oktoberrevolutionen, fastän de enligt den i väst brukade kalendern skedde i mars och november. Den ryska ortodoxa kyrkan följer fortfarande den julianska kalendern.

https://www.google.se/search?hl=sv&site=img&tbm=isch&source=hp&biw=1280&bih=878&q=john+reed+journalist&oq=john+reed&gs_l=img. U2_DQgwxE57PM:&spf=1496846872832

När Reed anländer till Petrograd kokar det i staden, brödköerna växer, på fabrikerna strejkas det, arbetarna bildar ”råd” (sovjeter), Östersjöflottans matroser gör myteri. Samtidigt lämnar allt fler soldater fronten, oftast beväpnade. Situationen är synnerligen tjänlig för agitation av olika slag. Reed ställer aldrig frågan ”vem styr?” och ”med vilken rätt?”. Då han inte varit närvarande i mars 1917 när det månghundraåriga tsardömet fick ge vika och en koalitionsregering av olika partier övertog makten (den ”provisoriska regeringen”), kommer han att uppfatta det som händer oktober-november-december som ”revolutionen”. Under dessa tre månader springer han runt på demonstrationer och partimöten. Han tycks hinna överallt. Han samlar dekret, proklamationer, politiska tal och upprop, men framförallt läser han dag för dag rapporter i franska *Bulletins de la Presse* som återger vad som skrivs i ryska tidningar. Också tidningarna *Russian Daily*, franska *Entente* och *Journal de la Russie* som utkommer i staden blir källor för honom. Det är på basis av detta material, utökat med ”egna anteckningar” och ”hundratals ryska tidningar” som han, efter återvändo till USA, skriver sin ”Ten days that shook the world”. Då Reed inte behärskar ryska låter han översätta en del av sina samlade texter för ett appendix i sin bok. Dekreten och proklamationerna, som i synnerhet bolsjevikerna utfärdar i stor mängd, ligger sålunda till grund för den verklighet som Reed skildrar. Dessa bildar det ”faktografiska” som Reed skickligt interfolierar med *dramatiserade* händelser, livfulla diskussioner, spontant tal och dialoger mellan olika aktörer. Då Reeds ryska inskränker sig till *tovarisjtji*, *sejtjas* och några andra småord som han pepprar texten med, måste hans verk snarast betraktas som ett slags dramadokumentär.

Redan år 1913 dramatiserade Reed en historisk händelse av betydelse inom den amerikanska arbetarrörelsen. Han rapporterade från textilarbetarstrejken i Paterson, New Jersey, där han blev vittne till polisvåldet mot de strejkande och satt även själv en tid i arresten. Artikeln ”War in Paterson” var inte nog för Reed, han ställde till med ett skådespel, en happening – ”The Pageant of the Paterson Strike” – i Madison Square Garden i New York för att samla understöd till de strejkande.

*

När Reed återkommer till USA i april 1918 är myndigheterna redan misstänksamma mot den ”röda faran” och Reeds alla papper beslagtas och återlämnas först i november. Det betyder att han inte skriver sitt verk förrän *ett år* efter att händelserna ägt rum. ”Ögonblicksbilden” har då hunnit färgas av hans aktiviteter i USA under året. Där reser han omkring och talar i olika sammanhang för det bolsjevikiska Ryssland, och hans socialistiska engagemang utmärks i att han är aktiv i grundandet av *Communist Labor Party*, vars språkrör han blir i tidningen *The Voice of Labor*. Fejden mot det andra amerikanska kommunistpartiet (Communist Party of America) är orsaken till att Reed olagligt och med falsk identitet – han befinner sig under åtal för uppvigling – far tillbaka till Ryssland i oktober 1919 för att vinna bolsjevikregimens understöd för *sitt* parti. Med sig har han då sina ”Ten Days” som han lyckas överlämna till Lenin. I senare upplagor av Reed finns Lenins förord med:

”a truthful and most vivid exposition of the events so significant to the comprehension of what really is the Proletarian Revolution and the Dictatorship of the Proletariat”.

Man kan undra om Lenin faktiskt läste boken eller om han bara gav Reed en passersedel. Att skildringen verkligen skulle ”clear this question” (den proletära revolutionen) framstår som föga övertygande. Men redan 1923 översattes boken till ryska och nio andra språk i Sovjet. Reeds text får alltmera karaktär av historisk sanning och kommer att ligga till grund för konstnärliga verk såsom Eisensteins film ”Oktober” 1927. Så sent som på 1970-talet gick pjäsen ”Tio dagar som skakade världen” på Taganka-teatern i Moskva.

Nyutgåva maj 2017 på Lind & Co förlag

*

Vilken relevans har boken idag när Sovjetunionen upplösts och omvärderingen av oktoberrevolutionen aktivt pågått i Ryssland i tjugofem år? Med tanke på den mytologisering av Oktober 1917 som i årtal ägde rum i Sovjetunionen, men även annorstädes, och den förenkling, de retuscheringar och de politiska tillrättalägganden som åtföljt historieskrivningen under de gångna hundra åren, kan Reeds livfulla skildring trots partiskheten läsas som *alternativ* historia. Men det är inte lätt för den oinsatte att bringa reda i det virrvarr av politiska partier, kommittéer och aktörer som får göra sin röst hörd. Bland det mest intressanta hos Reed är hans intryck av personerna och miljöerna som han kommer in i. Bilden av Lenin är inte smickrande:

”A short, stocky figure, with a big head set down on his shoulders, bald and bulging. Little eyes, a snubbish nose, wide generous mouth, and heavy chin; clean-shaven now but already beginning to bristle with the well-known beard of his past and future. Dressed in shabby clothes, his trousers much too long for him. Unimpressive, to be the idol of the mob /... /A strange popular leader – a leader purely by virtue of intellect; colourless, humourless, uncompromising and detached.”

Lenin verkar mera närvarande i sina egna ord än på talartribunen. Hans röst är monoton:

His great mouth, seeming to smile, opened wide as he spoke; his voice was hoarse – not unpleasantly so, but as if it had hardened after years and years of speaking – and went on monotonously, with the effect of being able to go on for ever/.../ For emphasis he bent forward slightly. No gestures.”

Hur olik är inte denne Lenin” den store talaren”, ”massornas ledare”, ofta med armen utsträckt, som under sovjettiden avbildades på bilder och i statyer i all oändlighet!

Också Reeds bild av Trotskij – som spelade en betydligt större roll än Lenin vid maktövertagandet, då han ju styrde både Petrograd-sovjeten och den Militära revolutionskommittén – är avslöjande. Han beskrivs som ”confident and dominating, with that sarcastic expression about his mouth which was almost a sneer” när han lägger fram hur det ska bli under ”proletariatets diktatur”. Det finns en ”lugn giftighet” (”calm and venomous”) över honom och ingen tvekan om vem som bör ha makten (”conscious of power”). Trotskijs agitation för ”militära revolutionskommittéer” överallt, i synnerhet i armén och vid krigsfronten, fick som känt stor betydelse i bolsjevikernas kamp om herraväldet och det var Trotskijs tilltro till vapnets makt som visade sig leda till seger.

Om Reed ska kritiseras för något är det hans oförståelse för det demokratiexperiment som börjat i mars 1917 och som får ett drastiskt slut i januari 1918. Han diskuterar aldrig varför den provisoriska regeringen bär detta namn, han sväljer helt Lenins förklaring att den är ett ”liberalt påhitt” som ingen relevans har för ”proletariatets diktatur”. Därför är det helt i sin ordning, enligt Lenin, att landets ministrar arresteras den 25 oktober (7 november) och att statsministern och socialisten Kerenskij utpekas som kontrarevolutionär. När det riksomfattande valet till konstituerande församlingen, där en mångfald partier och intressegrupper finns representerade, lyckas genomföras 12/25 november trots oron i landet, och bolsjevikerna finner att folket har röstat socialistrevolutionärerna till största parti, samt att de konstitutionella demokraterna i flera landsortsstäder vunnit över bolsjevikerna, igångsätts direkta förföljelser. Det liberala KD-partiet (konstitutionella demokrater) förklaras vara ”folkfiender” och snart har man arresterats två av dess medlemmar som ingick i den första provisoriska regeringen. Som bolsjevikisk ”ordningsmakt” i Petrograd härskar vid det här laget ett garde matrosar (ca 5000) från Kronstadt under ledning av Pavel Dybenko, nyss utnämnd till ”folkkommissarie för flottan”. Matroserna kan knappast skilja på KaDety (det liberala KD-partiet) och kadety (kadetterna, officersaspiranterna i armén). Juristen Fjodor Kokosjkin och läkaren Andrej Sjingarjov spärras in i Peter-Paul-fästningen i nästan tre månader, vilket bryter ner deras hälsa. Kort innan de folkvalda till konstituerande församlingen äntligen ska sammankomma (410 av 707 valda har lyckats ta sig till Petrograd) den 6/19 januari, flyttas Kokosjkin och Sjingarjov till fängelsets sjukhus. Där befinner sig en ”vakt” av Kronstadt-matrosar och efter att ha pressat ut pengar av släktingar till de arma sjuka, mördar de läkaren Sjingarjov som i årtal verkat för folkhälsan ute i landet och juristen Kokosjkin som arbetat fram hela valproceduren som skulle göra Ryssland demokratiskt.

När sedan själva den konstituerande församlingen efter ett dygn av möten upplöses av Dybenkos matrosgarde under morgon-natten 7/20 januari och Lenin

beordrar låsta dörrar till följande dag, då slocknar hoppet om demokrati i Ryssland.

Och vad såg författaren Zamjatin som rörde sig i Petrograd vid samma tid som Reed? Han märkte snabbt vilken regim som höll på att inrätta sig i landet. Han skriver fyra satiriska ”Sagor för stora barn” som redan i november 1917 publiceras i socialistrevolutionärernas tidning ”Folket sak” (*Delo naroda*). I dem skildras en gestalt som ”av en slump” kommer till världen i polismästare Uljan Petrovitjs källare – ”nyfödd, men redan lik ett hovråd – värdig, kal över hjässan och med putande kalaskula”. Figuren ägnar sig åt ett ständigt dekreterande – från polishuset styrs världen genom dekret och det är bäst för folket att rätta sig efter dem om de så skulle strida mot allt förnuft och folkvett. Zamjatins kritik av bolsjevikstyret fick ytterligare en utveckling i romanen ”Vi” som beskriver ett kommunistiskt samhälle 800 år framåt i tiden” (1921). Romanen kunde inte publiceras i det sovjetiska Ryssland och sedan den kommit ut på ryska i Prag 1927 blev Zamjatin tvungen att emigrera.

*

Tillbaka i Ryssland 1919 hoppades Reed, förgäves, att finna stöd där för *sitt* kommunistparti. Vintern 1919-1920 reste han omkring i Moskvatrakten och blev alltmera tveksam till socialiststatens utveckling. Trots rättegången som väntar honom i Illinois vill han försöka ta sig hem. Men han har endast falska identitetshandlingar och måste lita sig till de illegala vägar som kommunister vid denna tid använder sig av. Reeds försök att ta sig ut via Riga strandar på striderna mellan röda och vita som pågår i Baltikum. Följande försök görs via Finland som 1918 haft ett inbördeskrig och där misstänksamheten mot alla som kommer österifrån är stor. Genom finska kommunistvänner kommer Reed ändå fram till Åbo och göms i kolboxen på fartyget Oihonna som ska avgå till Stockholm. ”Kolboxrutten” används för kontakt med finska kommunister som befinner sig i exil i Stockholm.

Emellertid blir Reed upptäckt vid tullgranskningen av fartyget i Åbo hamn den 13 mars 1920 – oklart om tullmännen fått tips om ”mannen i kolboxen” eller om upptäckten är en slump. Nu följer en långt utdragen historia där ”bolsjevikkuriren” (så står det i tidningarna) dväljs i finskt fängelse i flera månader. Reeds brott är smuggling – han har med sig 102 diamanter och rätt omfattande penningssummor i olika valutor, uppenbarligen avsedda till stöd för ”broderpartier”. Dessutom har han tagit sig illegalt in i landet. Allt detta kommer upp i rättegång flera gånger och avgörs slutligt den 26 april, diamanterna beslagtogs men Reed får behålla de främmande valutorna. Reed har för finska polisen avslöjat sin rätta identitet, men ingenting om sina finska kommunistkontakter. Amerikanska legationen som fått reda på affären visar intresse endast för Reeds konfiskerade papper. Något nytt pass tänker de inte utfärda. En begäran från delstaten Illinois om utlämning (Reeds brott är ”criminal anarchy”) strandar på att Finland och USA inget avtal har om utlämning av förbrytare (ett sådant ingås först 1925).

När Reed i maj kommer ut ur fängelset i Åbo är han i mycket dåligt skick. Han måste ut ur landet men vart? Hans kommunistiska finska vänner lyckas till sist finna en utväg och i all tysthet tar han sig över Finska viken till Estland den 5 juni 1920 och vidare till Petrograd. Som medlem av den Kommunistiska internationalen, deltar Reed i Kominterns andra kongress. Han förvånas över vilken diktatur som där utövas mot ”broderpartierna” och protesterar mot den ryska politiken att kommunistpartier i andra länder förväntas verka inom existerande institutioner. När han av Zinovjev, som dikterar ordningen i Komintern, beordras fara till Baku för att delta i de ”orientaliska folkens kongress” (15 augusti) reser han motvilligt. 1920 rasar inbördeskriget i Ryssland fortfarande, landet är drabbat av svält, sjukdomar härjar, i synnerhet dysenteri och tyfus. Tillbaka i Moskva insjuknar Reed i tyfus och dör den 17 oktober 1920, endast 33 år gammal. Han begravs i Kremlmuren mot Röda Torget och ligger där bredvid en annan desillusionerad amerikansk socialist, William ”Big Bill” Haywood, fackföreningskämpe inom IWW (Industrial Workers of the World). Hotad av rättegång för spionage, flydde Haywood till Ryssland 1921 och dog där 1928.

Och ”oktoberrevolutionens” öde? År 1997 deklarerade Boris Jeltsin, president i Ryska Federationen, att minnesdagen den 7 november nu skulle heta ”Endråkstens och Försoningens Dag” (*Den soglasija i primirenija*). I ett TV-tal utsänt den 7 november förklarade han att ”revolutionen var ett ödesdigert historiskt misstag” och att det nu var dags ”att bekymra sig om människan och hennes vardagsliv”.

Michail Bulgakov och revolutionen

Lars Erik Blomqvist, översättare

Man bläddrar i sina sovjetiska uppslagsverk som ännu får trängas med ”Brockhaus och Efrons” encyklopedi från sent 1800-tal i bokhyllan. Detta utomordentliga verk som ”likt guldsmidda husarer” glädde familjen Bulgakovs bibliotek i deras våning på Andrejevskij Spusk (”Aleksej-backen” i romanen ”Det vita gardet”). Och man läser om Bulgakov i ”Lilla sovjetencyklopedin” [MSE] från 1928:

”Som en av de tydligaste företrädarna för en nyborgerlig ideologi blev han känd som pamflettist mot det sovjetiska uppbygget (”De ödesdigra äggen”) och romanen ”Det vita gardet”, där han på ett tendentiöst vis döljer den vitgardistiska rörelsens klassmässiga och kontrarevolutionära karaktär”.

”Stora sovjetencyklopedin” [BSE] (1951) fyller på:

”B. förstod inte de nya samhällsrelationerna som tillkommit i landet efter Sovjetmaktens seger. /.../ Bulgakovs felaktiga och i mångt och mycket ideologiskt fientliga hållning gav honom ingen möjlighet att korrekt eller på djupet återge förhållanden i det historiskt förflutna (pjäsen ”Molière” 1936 och ”De sista dagarna” [Pusjkin] 1943.

Inte heller ”Lilla litteraturencyklopedin” [KLE] 1962 är särskild nådig:

”I de ytterst groteska berättelserna (”Diavoliaden”, 1925, ”De ödesdigra äggen” 1925) avspeglades författarens motvilja mot verkligheten, han förmådde inte att bakom ”NEP-tidens grimaser” se tidens verkliga anlete.”

Först i Stora sovjetencyklopedins tredje upplaga (1971) – då man (Laksjin) måste kommentera den senkomna publiceringen av ”Mästaren och Margarita” heter det:

”B. [...] var en mästare då det gällde finslipad realistisk teknik, satir, smidigt levande språk och energisk handling”.

Nåväl. Michail Bulgakov var aldrig en ”revolutionär” författare. Aldrig någonsin sökte han sig till de kollektiv som proklamerade en ”ny” litteratur av proletärt märke i Sovjetunionen. Omvälvningen 1917 hade han uppfattat på avstånd: det året satt han ännu som distriktsläkare ute i den ukrainska provinsen och försökte bli fri från sitt morfinmissbruk, 1918 hamnade han i hemstaden Kiev – och först senare kom han till Moskva och började överge sin läkarsyssla för att försöka sig som författare. Redan hans första noveller och kåserier andas motvilja mot allt det kaos som bolsjevikerna ställt till med,

”lägenhetsförtätningen” (som Woland i ”Mästaren och Margarita” skulle raljera med: ”Det är bostadsfrågan som har förändrat dem!”), bristen på vanlig, hederlig mänsklighet. Nog saknade han lugnet bakom de ”gräddgula jalousierna” i bostaden på Andrejevskij Spusk i Kiev där han hade vuxit upp med gammaldags heder, stärkta kragar och välputsade skor. Bulgakov var, naturligtvis, en främmande fågel med sin monokel, sina damasker och sin alltid välskraddade habit i 1920-talets Moskva. ”Någonting annat var det för övrigt att vänta sig av en man som fortfarande hade svårt att förlika sig med livegenskapens upphävande 1861” skrevs det elakt av den sovjetiske humoristen Ilja Ilf.

Fast lika illa hade Bulgakov att förlika sig med de nyrika typer som tog för sig i det slutande 1920-talets Sovjetunionen. Hans satir riktar sig lika mycket mot revolutionens oformligheter som mot det obildade herrskap som bara dansar, ler och tjänar pengar. (Men samtidigt blir hans hem också genomsökt av NKVD:s lika farliga som okunniga detektiver). Till sist djupnar hans ironi. Emigrationen hade för honom varit påtänkt men aldrig blivit något alternativ – även om hans bägge bröder (en blev balalajka-spelare i Paris, en blev läkare i samma stad) gärna ville förena sig med honom där. Nej – förhoppningarna stod till sist till den amerikanske ambassadören William Bullitt (förebilden för Woland i ”Mästaren och Margarita” som skulle kunna föra honom till annan värld – nu i hans sista roman beskriven som någonting ”jenseits Gut und Böse”. ”Förstod han aldrig revolutionen” som det heter hos de myndiga sovjetiska uppslagsboks-författarna? På sitt sätt – naturligtvis – med gamla fotografier där han själv inte står i centrum. Bulgakov har givit oss bilden av den elaka människotyp (*sjvondery*) som ständigt dyker upp efter varje uppifrån påbjuden förändring. Alla dessa dumheter som en löjligt iscensatt omvälvning drabbar oss med. Och som – om inte av oss själva – kommer att råka ut för Djävulen själv. Är det inte detta som gör att den ena nya generationen efter den andra i Ryssland har Bulgakovs ord på sina läppar: ”Manuskript brinner inte”.

Ett tankeexperiment

Hur skulle jag själv ha gjort om Revolutionen – det Gud förbjude – hade drabbat mig och mina närstående? Fortsatt att skriva förtäckta elakheter om de nya herrarna i någon ännu tillåten tidskrift? Klä mig som jag alltid gjort i min ungdom? Stängt in mig i min skrivarlya i förhoppning om att någonting – till slut – skulle kunna bli publicerat? Bråka? Demonstrera? Möjligen skulle Michail Afanasievitj och jag över en kopp te eller vid ett glas Abrau-Durso ha haft mycket att tala om. Nu har jag levt med Bulgakovs texter i en dryg mansålder – och jag känner fortfarande igen honom. Möjligtvis hade vi kunnat skiljas åt med hans ironiska leende kvar.

Ryska ortodoxa kyrkan och revolutionen

Per-Arne Bodin, professor emeritus, Stockholms universitet

Så snart som tsaren hade abdikerat 15 mars 1917 och Den provisoriska regeringen hade tillträtt försvann all kyrklig medverkan i statsceremonier. Bönerna för tsaren och tsarfamiljen i gudstjänsten ersattes av en bön för Den provisoriska regeringen. Det fanns inte längre krav på ortodox trostillhörighet för ministrarna. De enda statsfunktioner som kyrkan hade kvar var fältprästämbetet och folkbokföringen. Soldaterna i fält kom inte längre till gudstjänsterna. Kyrkan var hos dem tätt förknippad med den gamla regimen. Flera präster arresterades för att de visade fortsatt trogenhet mot den tidigare kejsaren. De biskopar som hade tillsatts på grund av Rasputins inflytande över kejsarfamiljen avskedades.

Samtidigt fortsatte kyrkan dock formellt att vara statskyrka fram till bolsjevikernas dekret om skiljande av kyrkan från staten 23 januari 1918. Staten fortsatte att betala ut prästernas löner. Kyrkoledarna var särskilt upprörda över att den provisoriska regeringen tagit ifrån kyrkan ansvaret för folkskolorna. Regeringschefen under de sista månaderna fram till oktober, Aleksandr Kerenskij, var måttligt intresserad av kyrkofrågor, men den siste överprokuratorn för Den heliga synoden, sedermera religionsministern, Anton Kartasjov, möjliggjorde för kyrkan att inkalla ett kyrkomöte för att planera dess styrelse och dess uppgifter i en tid utan kejsare.⁹

Kyrkan hade sedan länge hett önskat ett sådant möte. Den provisoriska regeringen befriade kyrkan från beroendet av statsmakten. Kartasjov höll tal vid kyrkomötets öppnande om samarbete med kyrkan men också om icke-inblandning i dess verksamhet.¹⁰ Möjligheten för kyrkan att avhålla detta möte var en del av Den provisoriska regeringens frihetssträvanden för det nya Ryssland. I sina memoarer menade han att det var det enda beslut som regeringen antog dessa månader som fick en varaktighet av positivt slag.

Den ortodoxa kyrkan hade sedan början av sjuttonhundratalet varit vingklippt genom ett statskyrkosystem, som delvis hade importerats från Sverige av Peter

⁹ För en mycket noggrann genomgång av förhållandet kyrka–stat under revolutionsåret se: Arsenij Vladimirovitj Sokolov, *Gosudarstvo i pravoslavnaja tserkov v Rossii*, Petersburgs universitet, Sankt Petersburg 2014.

¹⁰ Privetstvie Vserossijskomu Pomestnomu soboru ot Vremennogo Pravitelstva https://azbyka.ru/otechnik/Anton_Kartashev/privetstvie-vserossijskomu-pomestnomu-soboru-ot-vremennogo-pravitelstva/, 10 juni 2017.

den store. Den styrdes av ett ecklesiastikministerium, eller snarast ett slags kyrklig regering, Den heliga synoden, ledd av tsaren och med en världslig tjäns-teman, kallad överprokurator, som näst efter tsaren hade det största inflytandet över kyrkan,¹¹ Biskoparna utsågs av tsaren och kyrkoledningen var helt beroende av tsarmaktens godtycke. Många inom kyrkan var mycket kritiska till sakernas tillstånd och önskade återupprätta patriarkämbetet, som inte existerat på mer än tvåhundra år. Nu hade detta skett.

De första månaderna efter statskuppen i oktober 1917 var sovjetmakten försiktig i sitt förhållande till kyrkan. Efter dekretet om kyrkans skiljande från staten 23 januari 1918 började den systematiska förföljelsen av kyrkan. Kyrkan ignorerade sovjetmakten de första månaderna och såg liksom så många aktörer i det ryska samhället fram emot att den konstituerande församlingen skulle sammanträda och en legitim regering kunna bildas. Församlingen hann bara sammanträda vid ett tillfälle i början på januari 1918 och upplöstes sedan av bolsjevikerna genom att beväpnade soldater posterades utanför sessionssalen och hindrade delegaterna från att komma in.

Den sista kraftmätningen mellan kyrkan och bolsjevikerna på lika villkor skedde i maj 1918. Då bolsjevikerna på Första maj ordnade en manifestation på Röda torget, svarade kyrkan med en procession från Moskvas alla kyrkor till Röda torget på Nikolausdagen den 22 maj. Det var en del av en strategi som hade utvecklats av kyrkan efter det bolsjevikiska maktövertagandet, med stora religiösa processioner i stadsrummet för att visa kyrkans styrka och protester mot de övergrepp som den utsattes för: mord, misshandel, vandalisering. Denna var den sista religiösa procession som kunde hållas på torget under sovjettiden. Sovjetmakten hade gett den tillstånd, men hade propagerat för att arbetarna inte skulle delta. Deltagarna fyllde hela torget och processionen genomfördes i stort sett utan inblandning från den världsliga makten. En ung revolutionär sköt dock med gevär på en av Nikolaus-ikonerna. Sovjetmakten förefaller ha blivit skrämmd av det stora antalet deltagare och från detta ögonblick blev förföljelserna av kyrkan starkare. Skottet mot ikonerna kan ses som en symbolisk inledning av den omfattande förstörelsen av kyrkor och ikoner som skulle följa under de närmaste decennierna. Våldsanvändning från revolutionärernas sida mot kyrkan ägde rum redan från maktövertagandet 1917, men var först mindre organiserad och systematisk. Sista gången gudstjänst kunde firas i Kreml var påsken 1919 efter att ett särskilt tillstånd hade utverkats från Lenin själv. Enligt legenderna kom Lenin för att se processionen vid midnatt och yttrade ”Наверно, в последний раз пошли!”, nu har de nog gått för sista gången.

¹¹ För presentationen av kyrkan under denna tid se min bok: Per-Arne Bodin, *”Ur djupen ropar jag”*. Kyrka och teologi i 1900-talets Ryssland, Svenska kyrkans forskningsråd, Uppsala 1993. Presentationen av bakgrunden är till en del hämtad därifrån.

Den kyrkliga processionen på Röda torget 22 maj 1918,
Källa: <https://pastvu.com/p/748>, 10 juni 2017.

Förstamajfirandet på Röda torget 1918.
Källa: <http://cocamera.gallery.ru/watch?ph=yge-b8B3o>, 10 juni 2017.

Kyrkan och första världskriget

Kyrkan hade förlorat mycket av sin legitimitet både genom sin roll som statskyrka under tsartiden, genom kontakterna med Rasputin och genom det stöd som den gett kriget. I tidskriften *Gnistorna* publicerades 1917 en komprometterande bild på den blivande patriarken, metropoliten Tichon, som välsignar en kvinnobataljon på väg mot fronten. Kriget var nu redan mycket impopulärt, men det stöddes alltså fortfarande av kyrkoledningen.

Митрополит Московский Тихон благословляет ударный батальон перед отправкой на фронт. 1917 г. (Из журнала «Искра»).

Metropoliten Tichon av Moskva (den blivande patriarken) välsignar ett kvinnoförband på Röda torget sommaren 1917. Källa: http://ic.pics.livejournal.com/sergey_v_fomin/72076302/1934269/1934269_original.jpg, 10 juni 2017.

Kyrkomötet 1917-1918

Kyrkomötet öppnades 5 augusti 1917. Deltagarna var mer än femhundra med stort inslag av lekmän. Konciliet sammanträdde fortfarande när sovjetmakten upprättades 25 oktober 1917 och de första förföljelserna tog sin början. Inledningsgudstjänsten hölls i Uspenskijkatedralen i Kreml där det sedan urminnes tider stått två troner: en för tsaren och en för patriarken. Båda var vid tillfället tomma, patriarktronen sedan mer än tvåhundra år och tsartronen sedan några månader. Förutom Anton Kartasjov deltog storfurstinnan Elisabeth, kejsarinans syster, som snart skulle bli arresterad och avrättad av bolsjevikerna. Kyrkomötet tog skarpt avstånd från de begynnande förföljelserna av kyrkan efter statskuppen i oktober, men delegaterna anade att förföljelserna bara var början på en ny martyrtid för de kristna. Kyrkomötet intog först en vänsterposition, som nästan alla gjorde efter februarirevolutionen, men kom att i slutet förklara sig neutralt i politiska frågor. Man uttryckte inga monarkistiska åsikter. Detta kyrkomöte, som sammanträdde under revolutionsåret, blev det gamla Rysslands sista stora manifestation, samtidigt som det innebar ett försök att i grunden reformera den ryska kyrkan.

Känslan av en stundande katastrof var så stark att delegaterna till och med frångick de kanoniska reglerna och lät patriarken i hemlighet utnämna tre ställföreträdare, som sedan i sin tur fick välja sina ställföreträdare, om kyrkans ledare skulle arresteras, förvisas eller mördas. Kyrkomötet antog också komplicerade regler för hur kyrkan skulle styras om dess centrum helt skulle upphöra att fungera. Synen på den ryska kyrkans historia efter 1917 är full av

motsägelser, men de flesta är eniga om att kyrkomötet 1917–1918 fattade visa beslut, beslut som också förberedde kyrkan för förföljelsetiden. Detta kyrkomöte hade till sin betydelse kunnat bli en motsvarighet till vad Andra Vatikan-konciliet var för den katolska kyrkan. En rad viktiga frågor diskuterades och beslut fattades, av vilka många dock aldrig kom att genomföras.

Språkfrågan fanns på dagordningen, dock utan att något beslut fattades. Kyrkomötet dryftade nödvändigheten av att göra gudstjänsten mera lättförståelig, antingen genom en övergång till ryska som gudstjänstspråk eller genom att förenkla och revidera den kyrkoslaviska som använts tidigare. Kyrkoslaviska, det sydslaviska skriftspråk som använts sedan Kievrikets kristnande 988, var redan vid denna tid tämligen oförståeligt för de flesta, ungefär som om vi skulle använda Gustav Vasas Bibel som språk i den svenska gudstjänsten. Det fanns också ett förslag om en kalenderreform, en övergång till den gregorianska kalendern, som också genomfördes, men som efter ett par månader annullerades. Kvinnornas roll inom kyrkan uppmärksammades och det lades fram ett förslag om att återinföra diakonisseämbetet. Av alla dessa förslag eller beslut blev nästan ingenting genomfört. Reformerna kunde inte komma till stånd eftersom staten och partiet inledde förföljelserna av kyrkan. Detta är en av paradoxerna i den ryska kyrkans historia; det reformvänliga kyrkomötet följdes av en återgång till det gamla. Det enda verkligt bestående var återupprättandet av patriarkdömet.

Patriark Tichon

Kyrkomötet återupprättade alltså patriarkdömet i Ryssland och valde Tichon till ledare för den ryska kyrkan. Kyrkan var för första gången självständig sedan Peter den store hade avskaffat patriarkatet och förvandlat kyrkan till ett ämbete inom tsarförvaltningen på samma sätt som var fallet i de protestantiska länderna.

Valet skedde genom hemlig omröstning bland delegaterna och sedan drogs lott bland de tre kandidater som fått flest röster. Det var den gamla proceduren från 1600-talet med den skillnaden att tsaren då hade varit den som fått dra lott om kandidaterna. Nu lät man en gammal munk få detta uppdrag. Patriarkämbetet hade alltså varit obesatt i mer än två hundra år. När en grupp delegater kom till den nyvalde patriarken höll denne ett tal, som visade att han visste vad som förestod honom själv och hans kyrka:

Er nyhet om att jag valts till patriark är för mig som den bokrulle, på vilken det stod skrivet: "Gråt och tandagnisslan och sorg" och vilken profeten Hesekiel tvingades att svälja...¹²

¹² Citat från Lev Regelson, *Tragedija russkoj tserkvi 1917–1945*, Ymca-Press, Paris 1977, s. 33.

Vid introniseringen av Tichon hämtades patriark Nikons mitra och andra delar av hans skrud ur livrustkammaren. Nikon hade varit patriark i mitten av 1600-talet och genom sitt styre orsakat djupgående konflikter både med den världsliga makten och inom kyrkan. Det gällde de reformer han genomförde för att närma den ryska ortodoxa kyrkan till den grekiska moderkyrkans ritual. Med facit i hand kunde användningen av Nikons mitra ses som ett dåligt omen som förebådade kommande konflikter inom kyrkan och mellan kyrka och stat.

Tichon, patriark av Moskva och hela Ryssland vid introniseringen 1917

Källa: Mikhail Vostrysjev, *Patriarch Tichon. Zjizn zametjatelnych ljudej*, Molodaja gvardija. Moskva 2009.

Tichon har blivit den som personifierat den ryska kyrkans dilemma under sovjetmakten. Han var en karismatisk gestalt samtidigt som han till skillnad från andra ryska kyrkoledare utstrålade en enkelhet, som visade på en ny rysk ortodox identitet långt från det ryska hovlivets officiella manifestationer. Egentligen var han efter den bolsjevikiska statskuppen i november 1917 den ende ledargestalten i Ryssland som hade någon form av legitimitet. Han introniserades den 21 november 1917. Den 25 oktober hade Lenin tagit makten. Det låg alltså bara knappt en månad mellan dessa två händelser.

I början av 1918 höll patriarken en predikan där han med utgångspunkt från ett Bibelcitat hävdade att bolsjevikerna hade gett folket stenar istället för bröd och ormar istället för fisk. Han kom också att bannlysa den nya bolsjevikregimen, och han fördömde bolsjevikernas mord på tsarfamiljen:

”Kom till sans, galningar. Upphör med ert blodiga våld, för vad ni gör är inte bara grymt, det är verkligen sataniskt, för vilket ni kommer att brinna i Gehennas eld i det kommande livet bortom graven, och en fruktansvärd förbannelse kommer att vila över er från de efterkommande i detta jordeliv.”¹³

Tichon utsattes på samma sätt som Lenin för ett mordförsök. I denna brytnings-tid, en tid av krig och revolution och med den mycket speciella historiska roll kyrkan hade haft fick dess överhuvud plötsligt en viktig roll i ryssarnas medvetande. Kanske Tichon under en kort tid var den mest enande gestalten i Ryssland under ett interregnum mellan tsaren och bolsjevikerna. Kyrkan som varit så svag och underkastat sig kejsarmakten blev plötsligt stark och en viktig röst under dessa månader.

Efter att Tichon blivit introniserad styrdes kyrkan under några månader gemensamt av å ena sidan Den heliga synoden och religionsministeriet och å andra sidan av patriarken. När Den heliga synoden 1 februari 1918 slutgiltigt upplöstes av bolsjevikregimen fanns redan grunden lagd för styret av en självständig ortodox kyrka med en patriark i spetsen. Här hade kyrkomötet tagit viktiga beslut i förväg för att förhindra kaos, även om förhoppningarna i första hand, som nämnts, hade gällt en uppgörelse med en ny regering, som skulle ha bildats när Konstituerande församlingen hade sammanträtt.

Början på förföljelserna

Patriarken bannlyste bolsjevikerna. Kyrkans egendomar konfiskerades även om man temporärt fick behålla nyttjanderätten över gudstjänstlokaler och kloster. Präster, biskopar, munkar och nunnor fräntogs sina medborgerliga rättigheter och hade inte möjlighet att delta i allmänna val förrän år 1936. Under hungersnöden 1921 krävde staten att kyrkan skulle ge ifrån sig alla sina värdeföremål för inköp av mat till de hungrande.¹⁴ Kyrkan lovade att hjälpa till på alla sätt, men hävdade att man inte kunde lämna ifrån sig föremål som behövdes i gudstjänsten. Kraven från statens sida ställdes medvetet ultimativt för att skapa en konflikt med kyrkan. Detta framgår av dokumentation som kom fram under glasnost. Lenin skrev i ett hemligt brev till en av sina närmaste medarbetare, Molotov:

”Ju fler företrädare för det reaktionära prästerskapet och borgerskapet som vi lyckas skjuta av denna anledning, desto bättre. Vi måste ge dessa typer en läxa så att de på flera decennier inte kommer att våga tänka på något som helst motstånd.”¹⁵

¹³ M. Gubonin, (sost.) *Akty svjatejsjogo patriarcha Tichona i pozdnejsjije dokumenty o preemstve vysszej tserkovnoj vlasti. 1917-1943 gg*, Izd-vo Pravosl. Svjato-Tichonovskogo Bogoslovskogo Instituta, Moskva 1994, s. 83.

¹⁴ För en diskussion om kyrkans förhållanden efter revolutionen, se recension i *Svobodnaja mysl* 1993, nr. 3. ss. 119-123.

¹⁵ Brevet finns publicerat i *Izvestija TsK KPSS*, 1990, nr. 4, s. 193.

Partiet och statsapparaten inledde en arresteringsvåg mot kyrkan och tusentals präster och många av biskoparna avrättades som kontrarevolutionärer. Tichon protesterade skarpt mot den nya regimens terrorvälde, vilket ledde till att han sattes i husarrest. År 1923 avgav han en lojalitetsförklaring till den nya sovjetmakten, varpå han släpptes. Patriarken dog 1925. Strax före sin död förutspådde han framtiden för sitt land: "Natten kommer att bli lång och mycket mörk".

Östbuletinen, nr. 2, 2017, årgång 21

ISSN 1654-8698

Utgivare:

Sällskapet för studier av Ryssland, Central- och Östeuropa samt Centralasien

Tryckt i Stockholm 2017.

Redaktör och ansvarig utgivare: Ingmar Oldberg

Biträdande redaktör: Magnus Dahnberg

Östbuletinen utkommer med fyra nummer per år och kan rekvireras i utskrift från:

ingmar.oldberg@gmail.com, tel. 073-0617592.

Postadress: Krukmakargatan 46, 11726 Stockholm

Tidigare nummer av Östbuletinen finns tillgängliga på Sällskapets hemsida: <http://www.sallskapet.org>